

bernek". (74. o.) Valamit azonban mégis kapiskál: „Elmerengék ezen a nagy emberi küzdelmen, hol egyfelől a szigorú erőhatalom akar úr maradni s hol másfelől a kipusztíthatatlan reménység, nem-csüggedés és tűzönvíz kitartás mérkőzik.“ (76. o.)

Szokatlan öszintesége mellyel önmagát és világát feltárja, különbözteti meg B. I. füzetét a mai erdélyi irodalom valóságától elfordult, romantizáló termékeitől. Füzetében: a falu és a város, a parasztság s a vidéki középosztály, a kisebbségi és többségi nemzet, a mindennapi kis gondok és a „nagy nemzeti kötelességek“ közt örlődő magyar értelmiségi-proletár számol be életéről. Pontosan az az izgatóan érdekes környezet ez, ahonnan mai erdélyi életünk nemzetiségi- és osztály-ellentéteinek csomója észrevehető és kibontható. Az a környezet ez, amelyből kellő társadalmi tisztánlátás, művészi képesség és céltudatosság mellett Morvay Gyulák emelkednek ki. B. I. esetében ettől még távol vagyunk. Füzetében azonban friss valóságizéval így is különösen érdekes olvasmány.

(Kolozsvár)

Korvin Sándor

KIEGÉSZÍTÉS. A Korunk szeptemberi számában Ujvári Lászlónak „Egy polgár vallomásai“-ról írt cikkéből a Szemle rovat 683 oldalán az ötödik bekezdés után az alábbi szövegrész sajnálatos módon kimaradt:

Igaz, leír egy uccai csatározást, — az írásművészet remeke ez az oldal, — ahol megjeleníti a csendőroket és az osztálynyomás ereje, s az elnyomott tömegek dühödöt, elkeseredett osztályküzdelme magát az író is rádöbben a társadalom egyetlen, igazi mozgató energiájára. Ez a legkomolyabb dolog a világon, állapítja meg, de szemlélődése nem jut tovább a felismerés kurta pillanatánál, a látás és érzékelés megrázó élményén túl nem kerül el a megértésnek abba a relációjába, ahol már az együttérzés jelentkezik. Esztétikai szempontból ez nem hiba, de világnézeti analízisnél nem hagyhatjuk figyelmen kívül, mert hiszen éppen az a bámulatos Márairól, hogy igyekszik felismerni a társadalmi ellentéteket, de önmagát rajtuk mindig kívül helyezi. Így sokszor teljesen tájékozatlanul áll a legegyszerűbb probléma előtt is.

KRITIKAI PROBLÉMÁK

A MÓDSZERES KRITIKA FŐSZEMPONTJAI

„Pedig nem ez a falu, kedves Nagy Lajos.“
Darvas J., Szabad Írás 2. sz.

Darvas József a budapesti Szabad Írásba Nagy Lajos legújabb könyvéről, a Kiskunhalomról írt bírálatában mondja ezeket a szavakat. Folytathatnám ekképpen: Goethe Faustjára: pedig nem ez az emberélet, kedves Goethe! Hol vannak a drámából a francia forradalmárok? Hol van Danton és Robespierre? Vagy Shakespeare Hamletjére. Nem ez a korodbeli Dánia, kedves Shakespeare! Hol van a jobbágság nyomorusága? A feudalizmus terrorja? És valahogy így fejezhetném be: nem ez a kritika, kedves D. J. Hol marad a szociálista kritika szempontjainak tisztázottsága és a köteles tárgyilagosság?

Egy műre nézve jellemző ugyan, hogy mi van benne és mi marad ki belőle, de a műre nézve nem értékmeghatározó tényező. Értékét az határozza meg, hogy van-e benne egyáltalában valami, ami közlést érdemlő, érdekes, komoly, új és átél — és ha van, sikerült-e a közlés?

A kritika tisztázni akarja közérzésünket, mely egy mű olvasásakor ben-

nünk támadt — s ezt a tisztázást elemzés útján végzi. Minden kritika alapjában véve szubjektív: alap ténye az, hogy a mű tetszik-e vagy sem. De szubjektív érzésünket, elutasításunkat vagy igenlésünket objektív, tárgyi valami okozza s így alanyi érzésünket a tárgyi, azt kiváltó okok elemzésével tisztázzhatjuk. S a módszeres bírálónak ezen a ponton külön kell választania a művet emberi, illetve társadalmi hovatartozásától. Minden mű híradás akar lenni „a természet, az élet egy darabjáról, egy író temperamentumán keresztül szemlélve” — mondhatjuk Zola szavaival. Az első kérdés tehát amit vele szemben felvetünk az, hogy sikerült-e a híradás? Az első kérdés, amit a regénnyel szemben felvetünk: élnek-e benne emberek? Van-e mögötte valóság és írói fantázia? S igenis elfogulatlan és meztelen tetszésünk elsősorban ettől függ. Vitába szállhatunk az íróval, elfordulhatunk alakjaitól, megvethetjük őket, vagy kinevethetjük: maga az a tény, hogy az utálat, nevetés személyes viszonyaiba lépünk velük szemben azt bizonyítja, hogy élnek és sikerültek. A szűk értelemben vett esztétikai kritika itt véget is ér. Megállapítja, hogy mi az író élménye, mi alkotásának a módszere, jó-e a módszer, élnek-e alakjai, — és kimondja mindezek után az esztétikai igent vagy nemet.

Nagy Lajos Kiskunhalmánál például a bírálónak fel kell figyelnie az író módszerére és új formájára. Nagy Lajos úgy tesz, mintha nem regényt írna, hanem riportot. Feljegyzti, hogy augusztus 17-én szerdai napon a nap 4 óra 58 perckor kél, a falu ilyen meg ilyen poros, évenként ennyi meg ennyi hektó bort iszik és a réten ennyi tehén legel. Mindebben nincs semmi fantázia. Ugy tesz, mintha nem volna semmi fantáziája. A falu egy napi életéről számol be. Nagy Lajos városi ember, arról számol be, amit látott. Darvas szerint semmit sem látott. „Mint dokumentum: semmi.” „Valami napsugaras csendes derű hangulata vonul végig az egész kötetben.” Megengedem, hogy Nagy Lajos nem látott be a falu mélyébe, csak felszínére. A mai időkben a falu nem igen nyitja ki lelkét kaputos ember előtt. Még valószínűbb, hogy abból a regényből sok minden kimaradt, amit Nagy Lajos meglátott és meghallott. De a napsugaras derű? Kiskunhalomban? Mikor az egész regény siváran és egyhanguan bugó orgonapontja, bassó ostinátója, megmakacsodott basszusa a robot, a Varga Mihályok hajszás, izzasztó, végtelen kapálása, a cseplőgép zakatolása, az örömtelen munka, melybe beleköhögnek a tüdőbetegek, belekacagnak a fürdőző uriemberek, beleveszekszik a pesti zsidóasszony, aki a nyaralásba is beleviszi az életét kitöltő makacs párviadalt a cseléddel. Ebbe a zakatolásba belevillognak a „csendőr hideg kék szemei”, belevijjog a vallott ember állati üvöltése, belecsattog a pofon, amelyet a földbirtokos ad béresének. Ez az, amit meglátott Nagy Lajos. Hiszen a mű formájából és módszeréből következik, hogy tényeket gyűjtsön és írjon. Lehet, hogy a falu más is. De okvetlenül ilyen is és így még nem hallottunk róla. Én nem akarok hivatlan prókátora lenni Nagy Lajosnak: csak az ő művén keresztül akarom érzékeltetni, hogy kritikusként miképp szabad, illetve nem szabad egy műhöz közelednie.

A módszeres kritika első feladata tehát a mű formájának, életteltségének, az író módszerének megállapítása és értékelése. Ez a szorosan vett esztétikai kritika. A módszeres kritika azonban itt nem állhat meg. Nem állhat meg, mert az élet és az író sem áll meg az esztétikumnál. A regény mögött, a regény soraiban egy ember rejtőzködik, egy egyéniség. Maga az esztétikum is tele van ezzel az egyéniséggel, összegabalyodva, bonyolódva vele, hiszen az életben nem lehet a dolgokat úgy különválasztani, mint tudatunkban. De tudatunkban külön kell választani, az árut az értéktől, a használati értéket a csere értéktől, az esztétikumot a lélektantól, mert a zavaros fogalmak és a homályos szemüvegek nem visznek közelebb a bonyolult valósághoz. Az élet egy darabját az író a saját szemüvegén keresztül látja. Tetszésünknek egy mozzanata az írónak szól, a művön keresztül. D. Nagy Lajos egyéniségéről

csak azt állapítja meg, hogy „jőszemű átutazó”. Ismét nem személyeskedem. Darvast tehetséges és fejlődésképes írónak tartom, bár — egyelőre — rossz kritikusként, a személyes viselkedés itt is szimptóma: a szocialista bírálat kérdései a legtöbb bíráló előtt tisztázatlanok. Azt sem állítom, hogy az a kritikai módszer, amit itt vázoló, egyedül üdvözítő. Mindenesetre módszer, vezérfonal, mely összhangban van a tárgy természetével és nálam a gyakorlatból adódott. A második kérdés-komplexum, amelyet a művel szemben felvetünk, alkotójának egyéni lélektana, temperamentuma, amint az a műben ki van fejezve, amint azt a mű feltételezi, mert az viszont a művet feltételezte. Hiszen minden emberi alkotás szükségszerűen egyoldalú és hiányos: egy ember nem láthat meg mindent és még amit meglát, se veszi mind észre, mert hiányzik hozzá az érzéke. Így minden mű hiányaival és meglévőseivel írójának egyéniségét denunciólja, amely nekünk rokon, — vagy ellenszenves lehet — (ez, ha fejlett az izlésünk, nem befolyásolja esztétikai kritikánkat és ítéletünket) — s amelyet a modern lélektan módszereivel tudatosíthatunk magunk előtt. Csak utalni akarok tehát arra, ami „D. J. kritikájából kimaradt”: s ez az a kérdés: mért látja meg így és mért ezeket a dolgokat látja meg Nagy Lajos? Mért terjeszt maga körül olyan sötét légtörést, mért veszi észre azt a gyárimunkást, aki Tisza Istvánt dicséri, vagy az uraság kocsisát, ezt a végzetes jelképes szolgát, aki úti-veri, rugja-marja cseléd társát, aki jogos dühében kezét emelt urára? Mért hangsúlyozza az elnyomottak osztálytudatlanságát, az erőszak durva érvényesülését? Mért zárja el magát szinte hermetikusan a jobbnak még a sejtelmétől és sejtetésétől is? Mindennek oka nem Nagy Lajos osztályhelyzete, hanem Nagy Lajos egyéni lelki alkata. Nagy Lajos azt írja le első sorban, ami lelkiismeretét bántja. És kevés írónak van olyan kényes sebezhető lelkiismerete, olyan finom érzéke az igazságosságon esett csorbák, a vigasztalan ostobaságok iránt, mint neki. Ha egy ujságban csak egy szédületes ostobaság van, Nagy Lajos bizonytalán észreveszi. Ha egy munkás Mátyás királyt, az igazságot várja vissza: Nagy Lajos észreveszi. Nagy Lajos nagyon tisztá ember, igazi humanista, etikusként lélek, aki állandó konfliktusban áll a valósággal. És ebből magyarázható Nagy Lajos valóság-tisztelete is. Valósággyűlöletéből. Lelkiismeretét állandóan sebzé és viszketteti a valóság: és ez a fájó, bántó valóság foglalkoztatja fantáziáját. Főlösképpen neki másik világot feltalálnia: ezt a világot rekonstruálja, a bántalmakat idézi vissza. És ez nem történik természetesen a gyönyörűség némi mellékrezgése nélkül. Nem is lehetne kibírni sokáig ilyen lelkiismerettel, mint hogy az ember lassanként megkedveli a sérelmeket és a felháborodást, hozzájuk szokik és kicsit maga is segít nekik. A munkásosztály sorozatos vereségei még sötétebbé tették Nagy Lajos látását. A jövőt eddig is csak akkor látta, ha tisztá volt az ég és közeleink tűnt fel. De most köd van és Nagy Lajos nem a jövőről ír, hanem a ködről, ami sebzé. S lehet, idővel annyira megszereti a ködöt, hogy, ha nem lesz, kitalálja. Hogy, amit Nagy Lajos egyéniségének központi lényegéről írok, nem beleézés, hanem kiolvasás, arról mindenki meggyőződhetik, aki bármelyik könyvét figyelemmel olvassa. Nagy Lajos úgy ír a valóságról, mintha tárgyilagosan szemlélné és kizárólag művészi kíváncsiság vezétné vele szemben. De nem sokáig bírja énjének és lényegének: az igazság-fanatizmusnak elfojtását. Rendszerint ártatlan megjegyzésből indul ki: például: mindenfelé az utakon lehetnének gyümölcsfák és megadhatnák a lakosság fele élelmét. Látszólag véletlen gondolat, ötlet, ami felett napirendre lehet térni. De ime: stilusa szárnyra kap, örvénylően, dühösen kavargó, nem, nem véletlen ötlet: az igazságosságnak olyan fájón és véresen átélte eszménye jutott szóhoz, magával sodor és felszabadult, szenvedélyes sorokban feltárja előttünk az író a mai társadalom legmélyebb ellenmondását: termelésének a célja nem a társadalom kielégítése, hanem egyesek haszna és annak nevében még az égből aláhulló manná is megsemmisítenék.

Amit itt mondok a lélektani kritikáról, szintén nem általános érvényű. Nem szent és sérthetetlen „ars critica”. A lényeges az, hogy a mű esztétikai elemzéséből kiindulva az író megértésére kell törekednünk, hogy a műnek ránk tett hatását elemezni tudjuk. A kritikusként, aki a nagyközönséget segíteni akarja ebben a funkcióban, ismernie kell az esztétikán kívül a lélektant is, a lélekelemzést ép' úgy, mint az abból keletkező vagy attól független iskolákat, Freudot éppúgy, mint Adlert és Kretschmert, különben nem halad tovább a dilettantizmus határfalánál.

A harmadik kérdés-komplexum a másodikból logikusan következik. Amikor az egyén sajátos lelkiállapotát vizsgálom, akkor őt hallgatólagosan az ember, helyesebben a mai ember egy sajátos példányának ismerem el. Meg kell tehát állapítanom, milyen összefüggésben áll az őt környező valósággal, azaz a társadalommal, milyen helyet foglal el benne, mi a története, származása, neveltetése, mi az osztályhelyezete és osztálytudata, világnézete, szellemisége. Az esztétikai és lélektani kritikával szemben ez a mű szociológiai, társadalomtani elemzése. Megállapíthatjuk, hogy a mű esztétikai formája, az író egyéni lelkisége mennyiben függ osztályhelyezetétől, tudatát ez mennyiben befolyásolja, vitába szállhatunk vele és művével, anélkül, hogy esztétikai értéket ezáltal kisebbitenünk kellene. Tegyük fel utáljuk Velencét és látunk egy festményt, amelynek tárgya a Szent Márk-tér. A kép elbírálásánál külön lehet választani azt a mozzanatot, amikor a tárgyat elutasítjuk és azt a mozzanatot, amikor a kép azonosságát felismerjük és igenljük. Lawrence nagy regényíró és a természet egy nagy darabjának mutat tükröt. Elfogult és korlátolt álláspont, amikor mindenben csak a magunk tükröképét akarjuk látni. Az író igenis tükröképet nyújt a természetnek, mint azt Shakespeare óta annyit halljuk, saját magának és a külvilágnak nyújt tükröt és minden egészséges ösztönű ember örül, ha az életet más-más oldalról látja megvilágítva, nem erőszakolja önmagát és doktrínáját a külvilágra, hanem azt tudomásul vévén igyekszik megváltoztatni. A tudnivágyó ember kíváncsisága kell, hogy működjék bennünk, nem pedig a félművelt ember zsarnoksága. Felfegyverkezve ideológiánkkal lehetünk olyan bátrak, mint Kempis Tamás, aki azt vallotta, hogy a tiszta szívűek bátran szállhatnak a pokol tornácára, nem lesznek piszkosak. Nem kell féltünk a más valóságoktól, más osztályok tükröképeitől ideológiánkat és nem kell elzárkózniuk: van az annyira erős, hogy megbirkózzék, s magába asszimiláljon mást is. A szocializmus eddigi tapasztalatai is azt tanítják, hogy az írói szabadságnak bármiféle megkötése csak káros hatással lehet. Semmiféle ürüggyel nem lehet menteni az írói szájkosarat. Az írás propaganda? Ezt másoktól is halljuk. Magunk is mondjuk. De ne felejtjük el: az írói propaganda egyuttal valóságközlés, a valóság elemző és bíráló kifejezése. Esméknek nem lehet megsemmisíteni azáltal, hogy propagandájukat megnyomoritjuk, — ha az eszmék szükségleteket fejeznek ki, történelmi kényszerűséget. A művek, jelek, okozatok, ha egyben okok is, mert visszahatnak. A szocializmus azonban nem a tüneti kezelést kuruzsolja. És ép' ezért a tünet, mint tünet inkább érdekli, mintsem haragot gerjeszt benne. Amikor egy társadalomban az új rend megszilárdul és a régi lassan kihal, kár túl nagy fontosságot tulajdonítani csökevény eszméknek és azok művészi kifejezőinek. Inkább meg kell nekik köszönni, hogy bizonyos dolgokra figyelmeztetnek, orvosolni kell az alapvető bajokat, de ha jó művészek, nem Szibériát érdemelnek, hanem Akadémiát. Vagy nem vagyunk materialisták? És ugyanígy fölösleges a túlzott türelmetlenség, a szocializmus megvalósulása előtt is. Aki biztos a dolgában, az nem idegeskedik. A szocialista kritika a történelmi materializmus szemlélete alapján áll és ez a szemlélet a szellem dolgaiban liberalizmusra tanítja. Harcoljunk szellemi ellenségekkel szemben szellemi fegyverekkel, de egyben „olyan ellenséget válasszunk magunknak, akit meg is becülhetünk”, — mint Nietzsche mondta.

Visszatérve példánkra, a Kiskunhalom-kritikusa egy csomó hiányt kifogásol benne. Hogy nem ilyen a falu, hanem egészen más. A szóbanforgó kritikus falusi, szegényparasztgyerek tudtommal. Ő másképp látja a falut. De Nagy Lajost nem lehet felelősségre vonni azért, hogy nem szegényparasztgyerek, amint Darvast se, hogy nem gyárigazgató elsőszüllött gyermeke. Nem magunk választjuk kedves szüleinket, tehát ezért felelősségre sem vonhatnk minket, legfeljebb be kell írni a nacionálénkba: apja ez meg ez. Nagy Lajos például nem proletár, hanem kispolgári származású és életformájú író, humanista, aki humanizmusán és lelkiismeretén keresztül közeledett az elnyomottakhoz és a szocializmushoz. Hasonló utat járt be, mint Romain Rolland vagy Gide...

Összefoglalva tehát: a módszeres kritika az irodalmi művet három főszempontból taglalja: az esztétika, a lélektan és a társadalomtudomány szempontjából.

(Budapest)

Fülöp Ernő

D I S P U T A

A PSZICHOANALÍZIS ÉRTELME ÉS ÉRTEKE

Jeszzenszky Erik cimbe írt tanulmánya (Korunk, 7., 8. és 9. száma) végkövetkeztetésében megállapítja, hogy a pszichoanalízis és a fasizmus ideológiája elméleti alapjában „a szubjektív polgári szemléletnek ugyanazon talajába van beágyazva”. Mindkettő az ösztönélet döntő szerepére alapoz — egyik a nemi-, másik a fajiösztönre, — s a „pszichoanalízis ennek megfelelően ép' úgy lebecsüli az emberi cselekvés megítélésénél a tudatos lelki elemeket, amint a német fasizmus is lekicsinyli az ész, a racionális, a tudomány szerepét a történetben. Így a pszichoanalízis ép' úgy kifejezi a polgári ideológia szükségszerű szembefordulását a tudatossal, az észszerűvel, mint a fasizmus...”

Jeszzenszky tanulmányának lényegi szempontjaival egyetérték, (L. Korunk, 1932 7-8. és 1933 4. számaiban megjelent cikkeimet) viszont idézett megállapítását elhibázottnak tartom. Ezzel szemben a következőkre kell rámutatni. Tény az, hogy a pszichoanalízis a tudattalan feltárásával a lelki életnek tudományosan még le nem irt — legfeljebb egyes intuitív költők és bölcselőktől megsejtett — új forrását fedte fel, ami egyébként a pszichoanalitikus kutatás legjelentősebb lelete volt. Tény az, hogy Freud a tudattalan szerepét az egyén lelki életében uralkodó jelentőségűnek ismerte fel, s mint ön-maga írta (Die Wiederstände gegen die Psychoanalyse) ezzel a tanításával az emberiség nárcizmusán ejtett sebet, mivel a tudat mindenhatóságának hitét detronizálta. Freud erre vezeti vissza azt az affektív ellenállást, amely tanításával szemben kezdetből fogva megnyilatkozott. De ebből még nem következik a pszichoanalízis antiintellektuális, antiracionális iránya. A Psza. megismerései igazolták, hogy kezdetben van az „Es“ (a tudatalatti) és lesz az „Ich“ (a tudat). Az egyén lelki fejlődésének során a tudati „én“ a tudattalan „Es“-ből válik le és szerveződik autonóm lelki fórummá. Ezek a felismerések tapasztalati tényeken nyugosznak. Maga az „Es“ élettani adottság, ösztönszerkezetünk kifejezése, de ugyanakkor gyűjtőmedencéje elfojtott vágytörekvéseinknek és így biológiai alaprétegen kívül egy változó, szociológiai-lag meghatározott réteget is tartalmaz. A tudatalatti köre tehát egyénenként változó, mivel az egyén „szerzett“ elfojtásai — az „Es“ szociológiai rétege — egyénenként különböző. Viszont azt lehet mondani, hogy vannak bizonyos, tipikus elfojtások, amelyek a konkrét társadalmi szerkezet függvényei